

1. Identificación da programación

Centro educativo

Código	Centro	Concello	Ano académico
27020793	Porta da Auga	Ribadeo	2018/2019

Ciclo formativo

Código da familia profesional	Familia profesional	Código do ciclo formativo	Ciclo formativo	Grao	Réxime
ELE	Electricidade e electrónica	CMELE01	Instalacións eléctricas e automáticas	Ciclos formativos de grao medio	Réxime de proba libre

Módulo profesional e unidades formativas de menor duración (*)

Código MP/UF	Nome	Curso	Sesións semanais	Horas anuais	Sesións anuais
MP0241	Formación e orientación laboral	2018/2019	0	107	0
MP0241_22	Equipos de trabalho, dereito do trabalho e da seguridade social, e procura de emprego	2018/2019	0	62	0
MP0241_12	Prevención de riscos laborais	2018/2019	0	45	0

(*) No caso de que o módulo profesional estea organizado en unidades formativas de menor duración

Profesorado responsable

Profesorado asignado ao módulo	MARÍA ÁNGELES RON GARCÍA
Outro profesorado	

Estado: Pendente de supervisión inspector

2. Resultados de aprendizaxe e criterios de avaliación

2.1. Primeira parte da proba

2.1.1. Resultados de aprendizaxe do currículo que se tratan

Resultados de aprendizaxe do currículo
(MP0241_12) RA1 - Recoñece os dereitos e as obrigas das persoas traballadoras e empresarias relacionados coa seguridade e a saúde laboral.
(MP0241_22) RA1 - Participa responsablemente en equipos de trabalho eficientes que contribúan á consecución dos obxectivos da organización.
(MP0241_12) RA2 - Avalía as situacións de risco derivadas da súa actividade profesional analizando as condicións de trabalho e os factores de risco máis habituais do sector das instalacións eléctricas e automáticas.
(MP0241_22) RA2 - Identifica os dereitos e as obrigas que se derivan das relacións laborais, e recoñéceos en diferentes situacións de trabalho.
(MP0241_22) RA3 - Determina a acción protectora do sistema de seguridade social ante as continxencias cubertas, e identifica as clases de prestacións.
(MP0241_12) RA3 - Participa na elaboración dun plan de prevención de riscos e identifica as responsabilidades de todos os axentes implicados.
(MP0241_22) RA4 - Planifica o seu itinerario profesional seleccionando alternativas de formación e oportunidades de emprego ao longo da vida.
(MP0241_12) RA4 - Determina as medidas de prevención e protección no contorno laboral da titulación de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.

2.1.2. Criterios de avaliación que se aplicarán para a verificación da consecución dos resultados de aprendizaxe por parte do alumnado

Criterios de avaliación do currículo
(MP0241_12) CA1.1 Relacionáronse as condicións laborais coa saúde da persoa traballadora.
(MP0241_22) CA1.1 Identifícaronse os equipos de trabalho en situacións de trabalho relacionadas co perfil de técnico en instalacións eléctricas e automáticas e valoráronse as súas vantaxes sobre o trabalho individual.
(MP0241_12) CA1.2 Distinguíronse os principios da acción preventiva que garanten o dereito á seguridade e á saúde das persoas traballadoras.
(MP0241_22) CA1.2 Determináronse as características do equipo de trabalho eficaz fronte ás dos equipos ineficaces.
(MP0241_12) CA1.3 Apreciouse a importancia da información e da formación como medio para a eliminación ou a redución dos riscos laborais.
(MP0241_22) CA1.3 Adoptáronse responsablemente os papeis asignados para a eficiencia e a eficacia do equipo de trabalho.
(MP0241_22) CA1.4 Empregáronse axeitadamente as técnicas de comunicación no equipo de trabalho para recibir e transmitir instrucións e coordinar as tarefas.
(MP0241_12) CA1.4 Comprendéreronse as actuacións axeitadas ante situacións de emergencia e risco laboral grave e inminente.
(MP0241_22) CA1.5 Determináronse procedementos para a resolución dos conflitos identificados no seo do equipo de trabalho.
(MP0241_12) CA1.5 Valoráronse as medidas de protección específicas de persoas traballadoras sensibles a determinados riscos, así como as de protección da maternidade e a lactación, e de menores.
(MP0241_22) CA1.6 Aceptáronse de forma responsable as decisións adoptadas no seo do equipo de trabalho.
(MP0241_12) CA1.6 Analizáronse os dereitos á vixilancia e protección da saúde no sector das instalacións eléctricas e automáticas.
(MP0241_22) CA1.7 Analizáronse os obxectivos alcanzados polo equipo de trabalho en relación cos obxectivos establecidos, e coa participación responsable e activa dos seus membros.
(MP0241_12) CA1.7 Asumiuse a necesidade de cumplir as obrigas das persoas traballadoras en materia de prevención de riscos laborais.
(MP0241_22) CA2.1 Identifícaronse o ámbito de aplicación, as fontes e os principios de aplicación do dereito do trabalho.

Criterios de avaliación do currículo

(MP0241_12) CA2.1 Determináronse as condicións de traballo con significación para a prevención nos contornos de traballo relacionados co perfil profesional de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.

(MP0241_22) CA2.2 Distingúronse os principais organismos que interveñen nas relacións laborais.

(MP0241_12) CA2.2 Clasificáronse os factores de risco na actividade e os danos derivados deles.

(MP0241_12) CA2.3 Clasificáronse e describirónse os tipos de danos profesionais, con especial referencia a accidentes de traballo e doenzas profesionais, relacionados co perfil profesional de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.

(MP0241_22) CA2.3 Identificáronse os elementos esenciais dun contrato de traballo.

(MP0241_12) CA2.4 Identificáronse as situacións de risco más habituais nos contornos de traballo das persoas coa titulación de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.

(MP0241_22) CA2.4 Analizáronse as principais modalidades de contratación e identificáronse as medidas de fomento da contratación para determinados colectivos.

(MP0241_22) CA2.5 Valoráronse os dereitos e as obrigas que se recollen na normativa laboral.

(MP0241_12) CA2.5 Levouse a cabo a avaliación de riscos nun contorno de traballo, real ou simulado, relacionado co sector de actividade do título.

(MP0241_22) CA2.6 Determináronse as condicións de traballo pactadas no convenio colectivo aplicable ou, en ausencia deste, as condicións habituais no sector profesional relacionado co título de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.

(MP0241_22) CA2.7 Valoráronse as medidas establecidas pola lexislación para a conciliación da vida laboral e familiar, e para a igualdade efectiva entre homes e mulleres.

(MP0241_22) CA2.8 Analizouse o recibo de salarios e identificáronse os principais elementos que o integran.

(MP0241_22) CA2.9 Identificáronse as causas e os efectos da modificación, a suspensión e a extinción da relación laboral.

(MP0241_22) CA2.10 Identificáronse os órganos de representación das persoas traballadoras na empresa.

(MP0241_22) CA2.11 Analizáronse os conflitos colectivos na empresa e os procedementos de solución.

(MP0241_22) CA2.12 Identificáronse as características definitorias dos novos contornos de organización do traballo.

(MP0241_12) CA3.1 Valorouse a importancia dos hábitos preventivos en todos os ámbitos e en todas as actividades da empresa.

(MP0241_22) CA3.1 Valorouse o papel da seguridade social como piar do estado social e para a mellora da calidade de vida da cidadanía.

(MP0241_22) CA3.2 Delimitouse o funcionamento e a estrutura do sistema da seguridade social.

(MP0241_12) CA3.2 Clasificáronse os xeitos de organización da prevención na empresa en función dos criterios establecidos na normativa sobre prevención de riscos laborais.

(MP0241_12) CA3.3 Determináronse os xeitos de representación das persoas traballadoras na empresa en materia de prevención de riscos.

(MP0241_22) CA3.3 Identificáronse, nun suposto sinxelo, as bases de cotización dunha persoa traballadora e as cotas correspondentes a ela e á empresa.

(MP0241_22) CA3.4 Determináronse as principais prestacións contributivas da seguridade social, os seus requisitos e a súa duración, e realizouse o cálculo da súa contía nalgúns supostos prácticos.

(MP0241_12) CA3.4 Identificáronse os organismos públicos relacionados coa prevención de riscos laborais.

(MP0241_22) CA3.5 Determináronse as posibles situacións legais de desemprego en supostos prácticos sinxelos, e realizouse o cálculo da duración e da contía dunha prestación por desemprego de nivel contributivo básico.

(MP0241_12) CA3.5 Valorouse a importancia da existencia dun plan preventivo na empresa que inclúa a secuencia de actuacións para realizar en caso de emergencia.

(MP0241_12) CA3.6 Estableceuse o ámbito dunha prevención integrada nas actividades da empresa, e determináronse as responsabilidades e as funcións de cadaquén.

Criterios de avaliación do currículo

(MP0241_12) CA3.7 Definiuse o contido do plan de prevención nun centro de traballo relacionado co sector profesional da titulación de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.
(MP0241_12) CA3.8 Proxectouse un plan de emerxencia e evacuación para nunha pequena ou mediana empresa do sector de actividade do título.
(MP0241_12) CA4.1 Definíronse as técnicas e as medidas de prevención e de protección que se deben aplicar para evitar ou diminuír os factores de risco, ou para reducir as súas consecuencias no caso de materializarse.
(MP0241_22) CA4.1 Valoráronse as propias aspiracións, motivacións, actitudes e capacidades que permitan a toma de decisións profesionais.
(MP0241_22) CA4.2 Tomouse conciencia da importancia da formación permanente como factor clave para a empregabilidade e a adaptación ás esixencias do proceso produtivo.
(MP0241_12) CA4.2 Analizouse o significado e o alcance da sinalización de seguridade de diversos tipos.
(MP0241_12) CA4.3 Seleccionáronse os equipamentos de protección individual (EPI) axeitados ás situacións de risco atopadas.
(MP0241_22) CA4.3 Valoráronse as oportunidades de formación e emprego noutros estados da Unión Europea.
(MP0241_12) CA4.4 Analizáronse os protocolos de actuación en caso de emerxencia.
(MP0241_22) CA4.4 Valorouse o principio de non-discriminación e de igualdade de oportunidades no acceso ao emprego e nas condicións de traballo.
(MP0241_22) CA4.5 Deseñáronse os itinerarios formativos profesionais relacionados co perfil profesional de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.
(MP0241_12) CA4.5 Identificáronse as técnicas de clasificación de persoas feridas en caso de emerxencia, onde existan vítimas de diversa gravidade.
(MP0241_22) CA4.6 Determináronse as competencias e as capacidades requeridas para a actividade profesional relacionada co perfil do título, e seleccionouse a formación precisa para as mellorar e permitir unha axeitada inserción laboral.
(MP0241_12) CA4.6 Identificáronse as técnicas básicas de primeiros auxilios que se deben aplicar no lugar do accidente ante danos de diversos tipos, así como a composición e o uso da caixa de urxencias.
(MP0241_22) CA4.7 Identificáronse as principais fontes de emprego e de inserción laboral para as persoas coa titulación de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.
(MP0241_22) CA4.8 Empregáronse adecuadamente as técnicas e os instrumentos de procura de emprego.
(MP0241_22) CA4.9 Prevíronse as alternativas de autoemprego nos sectores profesionais relacionados co título.

2.2. Segunda parte da proba**2.2.1. Resultados de aprendizaxe do currículo que se tratan**

Resultados de aprendizaxe do currículo
(MP0241_12) RA1 - Recoñece os dereitos e as obrigas das persoas traballadoras e empresarias relacionados coa seguridade e a saúde laboral.
(MP0241_22) RA1 - Participa responsablemente en equipos de traballo eficientes que contribúan á consecución dos obxectivos da organización.
(MP0241_12) RA2 - Avalía as situacións de risco derivadas da súa actividade profesional analizando as condicións de traballo e os factores de risco más habituais do sector das instalacións eléctricas e automáticas.
(MP0241_22) RA2 - Identifica os dereitos e as obrigas que se derivan das relacións laborais, e recoñéceos en diferentes situacións de traballo.
(MP0241_22) RA3 - Determina a acción protectora do sistema de seguridade social ante as contingencias cubertas, e identifica as clases de prestacións.
(MP0241_12) RA3 - Participa na elaboración dun plan de prevención de riscos e identifica as responsabilidades de todos os axentes implicados.
(MP0241_22) RA4 - Planifica o seu itinerario profesional seleccionando alternativas de formación e oportunidades de emprego ao longo da vida.
(MP0241_12) RA4 - Determina as medidas de prevención e protección no contorno laboral da titulación de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.

2.2.2. Criterios de avaliación que se aplicarán para a verificación da consecución dos resultados de aprendizaxe por parte do alumnado**Criterios de avaliación do currículo**

(MP0241_12) CA1.1 Relacionáronse as condicións laborais coa saúde da persoa traballadora.
(MP0241_22) CA1.1 Identifícaronse os equipos de traballo en situacións de traballo relacionadas co perfil de técnico en instalacións eléctricas e automáticas e valoráronse as súas vantaxes sobre o traballo individual.
(MP0241_12) CA1.2 Distinguíronse os principios da acción preventiva que garanten o dereito á seguridade e á saúde das persoas traballadoras.
(MP0241_22) CA1.2 Determináronse as características do equipo de traballo eficaz fronte ás dos equipos ineficaces.
(MP0241_12) CA1.3 Apreciouse a importancia da información e da formación como medio para a eliminación ou a redución dos riscos laborais.
(MP0241_22) CA1.3 Adoptáronse responsablemente os papeis asignados para a eficiencia e a eficacia do equipo de traballo.
(MP0241_22) CA1.4 Empregáronse axeitadamente as técnicas de comunicación no equipo de traballo para recibir e transmitir instrucións e coordinar as tarefas.
(MP0241_12) CA1.4 Comprendéronse as actuacións axeitadas ante situacións de emerxencia e risco laboral grave e inminente.
(MP0241_22) CA1.5 Determináronse procedementos para a resolución dos conflitos identificados no seo do equipo de traballo.
(MP0241_12) CA1.5 Valoráronse as medidas de protección específicas de persoas traballadoras sensibles a determinados riscos, así como as de protección da maternidade e a lactación, e de menores.
(MP0241_22) CA1.6 Aceptáronse de forma responsable as decisións adoptadas no seo do equipo de traballo.
(MP0241_12) CA1.6 Analizáronse os dereitos á vixilancia e protección da saúde no sector das instalacións eléctricas e automáticas.
(MP0241_22) CA1.7 Analizáronse os obxectivos alcanzados polo equipo de traballo en relación cos obxectivos establecidos, e coa participación responsable e activa dos seus membros.
(MP0241_12) CA1.7 Asumiuase a necesidade de cumplir as obrigas das persoas traballadoras en materia de prevención de riscos laborais.
(MP0241_22) CA2.1 Identifícaronse o ámbito de aplicación, as fontes e os principios de aplicación do dereito do traballo.
(MP0241_12) CA2.1 Determináronse as condicións de traballo con significación para a prevención nos contornos de traballo relacionados co perfil profesional de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.
(MP0241_22) CA2.2 Distinguíronse os principais organismos que interveñen nas relacións laborais.
(MP0241_12) CA2.2 Clasificáronse os factores de risco na actividade e os danos derivados deles.
(MP0241_12) CA2.3 Clasificáronse e describiríronse os tipos de danos profesionais, con especial referencia a accidentes de traballo e doenzas profesionais, relacionados co perfil profesional de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.
(MP0241_22) CA2.3 Identifícaronse os elementos esenciais dun contrato de traballo.
(MP0241_12) CA2.4 Identifícaronse as situacións de risco más habituais nos contornos de traballo das persoas coa titulación de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.
(MP0241_22) CA2.4 Analizáronse as principais modalidades de contratación e identifícaronse as medidas de fomento da contratación para determinados colectivos.
(MP0241_22) CA2.5 Valoráronse os dereitos e as obrigas que se recollen na normativa laboral.
(MP0241_12) CA2.5 Levouse a cabo a avaliación de riscos nun contorno de traballo, real ou simulado, relacionado co sector de actividade do título.
(MP0241_22) CA2.6 Determináronse as condicións de traballo pactadas no convenio colectivo aplicable ou, en ausencia deste, as condicións habituais no sector profesional relacionado co título de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.
(MP0241_22) CA2.7 Valoráronse as medidas establecidas pola lexislación para a conciliación da vida laboral e familiar, e para a igualdade efectiva entre homes e mulleres.

Criterios de avaliación do currículo

(MP0241_22) CA2.8 Analizouse o recibo de salarios e identifícaronse os principais elementos que o integran.
(MP0241_22) CA2.9 Identifícaronse as causas e os efectos da modificación, a suspensión e a extinción da relación laboral.
(MP0241_22) CA2.10 Identifícaronse os órganos de representación das persoas traballadoras na empresa.
(MP0241_22) CA2.11 Analizáronse os conflitos colectivos na empresa e os procedementos de solución.
(MP0241_22) CA2.12 Identifícaronse as características definitorias dos novos contornos de organización do trabalho.
(MP0241_12) CA3.1 Valorouse a importancia dos hábitos preventivos en todos os ámbitos e en todas as actividades da empresa.
(MP0241_22) CA3.1 Valorouse o papel da seguridade social como piar do estado social e para a mellora da calidade de vida da cidadanía.
(MP0241_22) CA3.2 Delimitouse o funcionamento e a estrutura do sistema da seguridade social.
(MP0241_12) CA3.2 Clasifícaronse os xeitos de organización da prevención na empresa en función dos criterios establecidos na normativa sobre prevención de riscos laborais.
(MP0241_12) CA3.3 Determináronse os xeitos de representación das persoas traballadoras na empresa en materia de prevención de riscos.
(MP0241_22) CA3.3 Identifícaronse, nun suposto sinxelo, as bases de cotización dunha persoa traballadora e as cotas correspondentes a ela e á empresa.
(MP0241_22) CA3.4 Determináronse as principais prestacións contributivas da seguridade social, os seus requisitos e a súa duración, e realizouse o cálculo da súa contía nalgúns supostos prácticos.
(MP0241_12) CA3.4 Identifícaronse os organismos públicos relacionados coa prevención de riscos laborais.
(MP0241_22) CA3.5 Determináronse as posibles situacións legais de desemprego en supostos prácticos sinxelos, e realizouse o cálculo da duración e da contía dunha prestación por desemprego de nivel contributivo básico.
(MP0241_12) CA3.5 Valorouse a importancia da existencia dun plan preventivo na empresa que inclúa a secuencia de actuacións para realizar en caso de emergencia.
(MP0241_12) CA3.6 Estableceuse o ámbito dunha prevención integrada nas actividades da empresa, e determináronse as responsabilidades e as funcións de cadaquén.
(MP0241_12) CA3.7 Definiuse o contido do plan de prevención nun centro de traballo relacionado co sector profesional da titulación de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.
(MP0241_12) CA3.8 Proxectouse un plan de emerxencia e evacuación para nunha pequena ou mediana empresa do sector de actividade do título.
(MP0241_12) CA4.1 Definíronse as técnicas e as medidas de prevención e de protección que se deben aplicar para evitar ou diminuir os factores de risco, ou para reducir as súas consecuencias no caso de materializarse.
(MP0241_22) CA4.1 Valoráronse as propias aspiracións, motivacións, actitudes e capacidades que permitan a toma de decisións profesionais.
(MP0241_22) CA4.2 Tomouse conciencia da importancia da formación permanente como factor clave para a empregabilidade e a adaptación ás esixencias do proceso produtivo.
(MP0241_12) CA4.2 Analizouse o significado e o alcance da sinalización de seguridade de diversos tipos.
(MP0241_12) CA4.3 Seleccionáronse os equipamentos de protección individual (EPI) axeitados ás situacións de risco atopadas.
(MP0241_22) CA4.3 Valoráronse as oportunidades de formación e emprego noutros estados da Unión Europea.
(MP0241_12) CA4.4 Analizáronse os protocolos de actuación en caso de emerxencia.
(MP0241_22) CA4.4 Valorouse o principio de non-discriminación e de igualdade de oportunidades no acceso ao emprego e nas condicións de traballo.
(MP0241_22) CA4.5 Deseñáronse os itinerarios formativos profesionais relacionados co perfil profesional de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.

Criterios de avaliação do currículo

- (MP0241_12) CA4.5 Identifícaranse as técnicas de clasificación de persoas feridas en caso de emerxencia, onde existan vítimas de diversa gravidade.
- (MP0241_22) CA4.6 Determináronse as competencias e as capacidades requiridas para a actividade profesional relacionada co perfil do título, e seleccionouse a formación precisa para as mellorar e permitir unha axeitada inserción laboral.
- (MP0241_12) CA4.6 Identifícaranse as técnicas básicas de primeiros auxilios que se deben aplicar no lugar do accidente ante danos de diversos tipos, así como a composición e o uso da caixa de urxencias.
- (MP0241_22) CA4.7 Identifícaronse as principais fontes de emprego e de inserción laboral para as persoas coa titulación de técnico en instalacións eléctricas e automáticas.
- (MP0241_22) CA4.8 Empregáronse adecuadamente as técnicas e os instrumentos de procura de emprego.
- (MP0241_22) CA4.9 Prevíronse as alternativas de autoemprego nos sectores profesionais relacionados co título.

3. Mínimos exigibles para alcanzar a avaliação positiva e os criterios de cualificación

Os mínimos exigibles para o módulo son todos os recollidos no Currículo Formativo para o módulo de Formación y Orientación Laboral segundo o refícte a lexislación vixente, onde se establece o Título de Técnico de Instalacións eléctricas e Automáticas e se fixan as súas ensinanzas mínimas

A distribución para a valoración dos mesmos segundo proba teórica ou práctica ,será a recollida no apartado 2b da presente programación.

Criterios de cualificación:

Primeira parte da proba: Terá carácter eliminatorio e consistirá nun cuestionario tipo test. A cualificación desta primeira parte será de cero a dez puntos, onde cada resposta incorrecta restará unha correcta e as non contestadas non penalizan. Para a súa superación as persoas candidatas deberán obter unha puntuación igual ou superior a cinco puntos.,

Finalizada esta primeira parte da proba, as comisións de avaliação exorán a puntuación obtida polas persoas aspirantes no taboleiro de anuncios do centro onde se realizou.

As persoas aspirantes que superen a primeira parte da proba rea-lizarán a se-gunda

Segunda parte da proba: terá carácter eliminatorio e consistirá no desenvolve-mento de varios supostos prácticos. A cualificación desta segunda parte da pro-ba será de cero a dez puntos. O lado de cada suposto se colocará o seu valor numérico. Para a súa superación as persoas candidatas deberán obter unha puntuación igual ou superior a cinco puntos. As persoas que non superen a primeira parte da proba serán cualificadas cun cero nesta segunda parte.

Finalizada esta segunda parte da proba, as comisións de avaliação exorán as puntuacións obtidas no taboleiro de anuncios do centro onde se realizou.

4. Características da proba e instrumentos para o seu desenvolvimento**4.a) Primeira parte da proba**

Consistirá nun cuestionario tipo test, de resposta única de entre 40-60 preguntas, que versará sobre unha mostra suficientemente significativa dos criterios de avaliação establecidos na programación para esta parte, onde cada resposta in-correcta restará unha correcta e as non contestadas non penalizan.

Instrumentos necesarios: bolígrafo.

4.b) Segunda parte da proba

Consistirá no desenvolvemento de varios supostos prácticos que versarán sobre unha mostra suficientemente significativa dos criterios de avaliación establecidos na programación para esta parte, entre os que podemos destacar:

- ¿ Clasificar factores de risco, danos profesionais do perfil profesional e disciplina preventiva correspondente.
- ¿ Recoñecer os distintos tipos de relación laboral.
- ¿ Elección da modalidade de contrato mais axeitada.
- ¿ Confección dun recibo de salarios.
- ¿ Cálculo de finiquito e indemnización.
- ¿ Elección no sistema da Seguridade axeitado en cada caso.
- ¿ Recoñecemento das distintas prestacións da Seguridade social.
- ¿ Cálculo de cuantías de prestacións da Seguridade Social(IT) e desemprego.
- ¿ Elaboración do Currículum Vitae

Instrumentos necesarios: bolígrafo e calculadora.